

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

**Світлана Біла
Лідія Мазурчак**

**ЕСЕ ЯК МЕТОД ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ І ПРОФІЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Навчально-методичний посібник

Дрогобич, 2026

Б61

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 26 березня 2026 р.)*

Рецензенти:

Стецик Юрій Орестович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Гаврилів Роксолана Зіновіївна, вчитель історії Бориславського ЗЗСО I-III ступенів № 4 імені С. Коваліва Бориславської міської ради.

Відповідальний за випуск:

Петречко О.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Б61 Біла Світлана, Мазурчак Лідія.

Есе як метод вивчення історії у закладах загальної та профільної середньої освіти : навчально-методичний посібник. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2026. 31 с.

Навчально-методичний посібник підготовлений у відповідності до робочих програм з дисциплін «Шкільний курс історії та методика його навчання», затвердженої науково-методичною радою ДДПУ імені Івана Франка (протокол № 4 від 16.04.2024 р.), та «Методика навчання історії у закладах профільної середньої освіти», затвердженої науково-методичною радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 16.12.2025 р.).

У посібнику висвітлено суть методичного прийому написання есе та особливості його використання у закладах загальної та профільної середньої. Подано список літератури, що значною мірою допоможе зорієнтуватися в історіографії проблеми. Посібник містить додатки – орієнтовну тематику есе, складену відповідно до навчальних програм, затверджених МОН.

Рекомендований для здобувачів вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта), а також для вчителів і викладачів історії закладів загальної та профільної середньої освіти.

Зміст

Вступ.....	4
Що таке есе?.....	6
Як написати есе?.....	8
Вимоги до есе.....	8
Етапи підготовки та написання есе	10
Структура.....	12
Види есе.....	15
Критерії оцінювання.....	18
Література.....	22
Додаток 1.....	24
Додаток 2.....	28
Додаток 3.....	30

ВСТУП

Навчально-методичний посібник «Есе як метод вивчення історії у закладах загальної та профільної середньої освіти» укладений для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта). Його використання буде ефективним при вивченні таких дисциплін, як «Шкільний курс історії та методика його навчання» та «Методика навчання історії у закладах профільної середньої освіти». Ці дисципліни формують у студентів професійні здатності ефективно та якісно реалізовувати освітній процес у закладах загальної та профільної середньої освіти. Зокрема ці дисципліни формують такі важливі компетентності, як:

- здатність аналізувати педагогічну діяльність учителя та викладача крізь призму використання есе, осмислювати ефективність цього методичного прийому та на його основі вибудовувати власний стиль професійної діяльності;
- здатність формувати в учнів Soft Skills засобами написання есе, зокрема вміння аргументовано висловлювати власну позицію, ефективно комунікувати, працювати з інформацією, приймати обґрунтовані рішення та здійснювати самооцінювання результатів навчальної діяльності;
- здатність розвивати інфомедійну грамотність учнів у процесі підготовки есе, формуючи навички пошуку, критичного відбору, аналізу й інтерпретації історичних джерел, медіаматеріалів та наукової інформації;
- здатність сприяти розвитку критичного мислення через написання есе, зокрема вміння аналізувати історичні події й процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, зіставляти різні точки зору та формулювати власні аргументовані висновки¹.

¹ Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) галузі знань А Освіта. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1ISJg1v8ccdJMVZD070UUqUIMJFM_o4Oc

Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) галузі знань А Освіта. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1wQL8YYkj56Tmm1FH9iK8NS7q6jwMVc_7

Посібник розроблено в рамках угод про співпрацю Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Бориславського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 4 імені С. Коваліва Бориславської міської ради № 01/10/24 та № 02/10/24 від 9 жовтня 2024 року, які передбачають участь у спільних науково-педагогічних проєктах.

Метою посібника є надання студентам методичних рекомендацій щодо ефективного використання есе в освітньому процесі закладів освіти. У виданні розроблено практичні поради з організації роботи над есе, які можуть бути використані як у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів, так і в безпосередній діяльності вчителів та викладачів історичних дисциплін.

Запропоновані методичні підходи спрямовані на формування в здобувачів освіти вмінь аргументовано висловлювати власну думку, аналізувати історичні явища й події та розвивати критичне мислення засобами написання есе.

Посібник укладено відповідно до робочих програм з дисциплін «Шкільний курс історії та методика його навчання», затвердженої науково-методичною радою ДДПУ імені Івана Франка (протокол № 4 від 16.04.2024 р.), та «Методика навчання історії у закладах профільної середньої освіти», затвердженої науково-методичною радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 16.12.2025 р.).

ЩО ТАКЕ ЕСЕ?

Ідею використання есе як методу навчання історії вперше запропонувала українська методистка Валентина Курилів, яка викладала історію в канадських школах. За визначенням дослідниці, есе – це довільний твір, письмова робота, яка виявляє рівень заглибленості учнів в тему. Робота не обов'язково має бути вичерпною, а є вільним, індивідуальним, особистим трактуванням теми. Зазвичай завдання, що передбачають написання есе, починаються із запитань – «Чому?», «До якої міри?», «Чи повинен?»².

Історик Володимир Дубінський, подаючи визначення терміну «есе», вказує, що це одне із завдань із відкритими відповідями, тобто те, яке потребує мисленнєвих зусиль та творчої активності. За його словами, це прозовий етюд, написаний у довільній формі, що містить загальні або попередні, ще не сформовані повністю, знання про будь-який предмет, явище чи процес³. Схожої думки дотримується й викладачка Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди Галина Яковенко, яка виокремлює есе як особливу групу пізнавальних завдань. Методистка вважає, що есе можна подати в формі парадоксального факту, нестандартного рішення чи, загалом, будь-якого висловлювання з приводу предмету чи теми⁴. Провідний український дидакт Костянтин Баханов розглядає есе як форму представлення результатів навчальної та дослідницької діяльності учня. На його думку, есе виступає не лише способом перевірки знань, а й інструментом осмислення історичного матеріалу, що поєднує елементи аналізу, інтерпретації та самостійного оцінювання історичних подій і явищ⁵.

Відома дослідниця методики навчання історії Олена Пометун зазначає, що есе може бути видом творчої роботи учнів з аналізу інтерпретацій

² Курилів В. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Львів; Торонто: Світ. 2003. С. 184.

³ Дубінський В. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. С. 52.

⁴ Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. С. 274.

⁵ Баханов К. Життєтворчі проекти в навчанні історії України. Посібник для вчителів. / К. О. Баханов, В. А. Нишета. Х. : Вид. група «Основа», 2008. 109 с. : табл. (Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 2 (50)). С. 54.

минулого. На погляд педагогині, есе – це «коротка письмова робота, яка висвітлює власну позицію учня відносно спірного дискусійного питання»⁶. Дослідниця з Запорізького Національного університету, історикиня Ганна Дубасова визначає есе як педагогічний прийом, який сприяє формуванню критичного мислення, інфомедійної грамотності⁷. Костянтин Шендеровський визначає есе як невеликий за обсягом твір-роздум з вільною композицією, у якому відображено особисті враження та міркування автора щодо певного питання чи проблеми; при цьому такий текст свідомо не має на меті повне й остаточне розкриття теми⁸.

⁶ Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. С. 166.

⁷ Дубасова Г. Формування навичок Soft Skills на уроках історії. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 83.

⁸ Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе / Укл. Шендеровський К.С. / Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. Бібліотека [сайт]: Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&book=46>

ЯК НАПИСАТИ ЕСЕ?

ВИМОГИ ДО ЕСЕ

Обсяг есе зазвичай становить від 800 до 1000 слів, однак на уроках історії можна писати есе обсягом орієнтовно 200–250 слів, що спонукає учня до лаконічності й чіткості висловлювання. Дослідниця Галина Яковенко зазначає – есе повинно бути чітким, логічним, розмірковування мають бути завершеними⁹. Найвищу цінність має самостійність мислення, оригінальність і навіть певна парадоксальність суджень та оцінок.

Композиція есе є вільною й не підпорядковується жорстким схемам. У тексті доречно проводити паралелі, використовувати аналогії й асоціації, поєднувати роздуми з емоційною оцінкою подій або явищ. Заголовок есе не обов'язково прямо відображає його зміст. Він може передавати настрій автора, його емоційний стан, вказувати на поштовх до роздумів або символічно окреслювати проблему, що стала основою тексту. Проте, за твердженням Людмили Гаврилової, тема есе визначає, яким повинен бути його заголовок. Есе передбачає наявність читача, який уже знає, про що буде в ньому йтися¹⁰.

Вміння написати якісне есе передбачає здатність послідовно й аргументовано розкрити проблему, подаючи матеріал змістовно, логічно та переконливо. Водночас текст має бути не лише інформативним, а й цікавим для читача, вирізнятися образністю та виразністю викладу¹¹.

Важливо, щоб автор продемонстрував власну індивідуальність — запропонував оригінальне бачення проблеми, нестандартні підходи до її осмислення, сміливо висловив особисту позицію. Есе передбачає щирість і відкритість думки, тому авторові не варто приховувати себе за безликими формулюваннями чи надмірною узагальненістю.

⁹ Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. С. 274-275.

¹⁰ Гаврилова Л. Жанр есе: поняття, специфіка, ознаки, поради щодо його підготовки та написання. *Історія та правознавство*. № 32 (276), листопад 2011. С. 2.

¹¹ Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання: метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатівич, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 84.

Переконливість роботи значною мірою залежить від уміння добирати конкретні, яскраві приклади, звертати увагу на деталі, уникати банальних фраз і шаблонних конструкцій. Саме індивідуальний стиль, точність висловлювань і продуманість аргументації роблять есе змістовним і виразним¹².

Американська дослідниця Чонсі Монте – Сано вивчала метод написання есе шляхом аналізу роботи вчителів на уроках, а також з власного досвіду. Вона виявила проблему, що діти, які володіли хорошими письмовими навичками, отримували вищі бали навіть тоді, якщо їхнє розуміння історичного контексту перебуває на значно нижчому рівні. Тож методистка вивела ще одну вимогу до написання есе – точність, яка передбачає володіння історичним змістом. Якщо для написання есе використовуються писемні історичні джерела чи витяги з них, то важливо, щоб учні виявляли власну інтерпретацію події, факту чи процесу, слідуючи за написаним, а не просто переказували його зміст. Таким чином, за твердженням Чонсі Монте-Сано, змінюється підхід до історії: від запам'ятовування непов'язаних фактів до критичного осмислення історичних джерел та інтерпретацій інших людей, створюючи власне бачення¹³.

Українська дослідниця Людмила Гаврилова застерігає, що при написанні есе варто уникати наукового стилю викладу, воно повинно бути лаконічним, вільним, емоційно наповненим. Водночас, вона підсумовує, що есе – це висловлювання особистої думки учня, його відгук на певну подію або явище¹⁴.

¹² Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатівич, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 84.

¹³ Monte-Sano Ch. What Makes a Good History Essay? Assessing Historical Aspects of Argumentative Writing. *Social Education*, 76(6), 2012. p. 294.

¹⁴ Гаврилова Л. Жанр есе: поняття, специфіка, ознаки, поради щодо його підготовки та написання. *Історія та правознавство*. № 32 (276), листопад 2011. С. 4.

ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ І НАПИСАННЯ ЕСЕ

Галина Яковенко пропонує учням спершу обрати самостійно тему есе. Під час написання, як зазначає методистка, слід враховувати усвідомлення головної думки та її розвиток, аргументацію тези історичними фактами, які будуть доречні та переконливі, використання теоретичних узагальнень, що теж доказово підкріплюють тему. Також варто використовувати різноманітні джерела інформації¹⁵.

Умовно етапи підготовки та написання есе можна зобразити у вигляді схеми.

Першим кроком є вибір теми та формулювання проблеми. Тему для есе може обирати як вчитель, так і учні. Орієнтовні приклади тем для есе розміщено в Додатку 1 та Додатку 2.

Вчитель та учні мають усвідомити, що вдала тема не передбачає єдиної правильної відповіді, а відкриває можливість для різних міркувань і рішень. Чітко сформульована проблема допомагає зосередитися на головному, полегшує добір матеріалу й робить майбутній текст логічним, цілісним і переконливим.

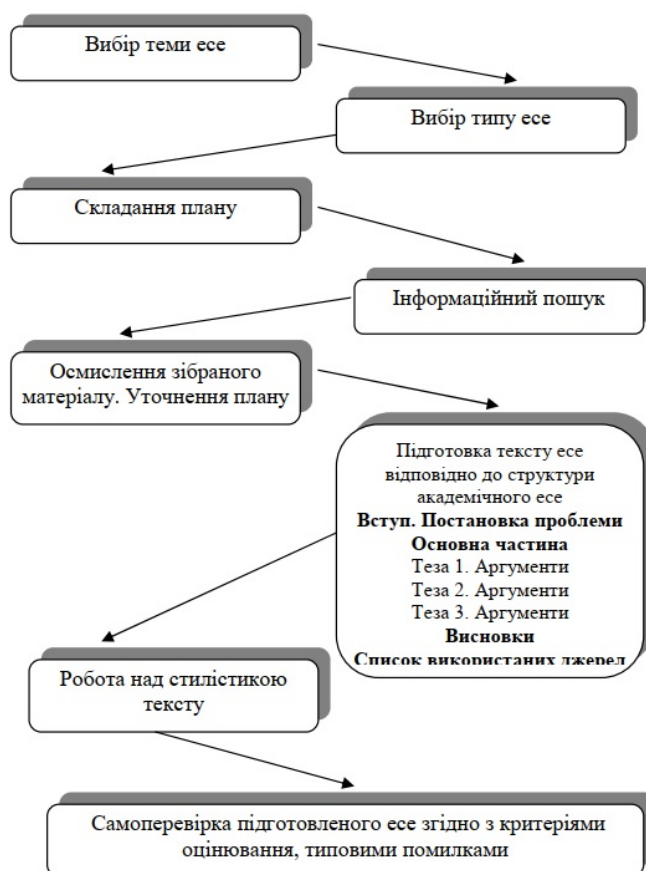
¹⁵ Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. С. 274-275.

Другий етап — добір матеріалу. На цьому етапі учні збирають все, що може знадобитися для розкриття теми: факти, цитати, приклади з історії чи життя, асоціації, власні думки та аргументи.

Третій етап — робота з чернеткою. Саме тут учні мають змогу вільно викладати думки, експериментувати зі словами й формулюваннями, вносити зміни, перевіряти логічність викладу, доречність прикладів і цілісність стилю. Чернетка допомагає відсіяти зайве, уникнути хаотичності та зробити есе лаконічним, щирим і завершеним за формою.

Завершальним етапом є написання остаточного варіанту есе. Орієнтуючись на просту й зрозумілу структуру, учні оформлюють текст так, щоб вступ привертав увагу читача, основна частина містила 2–3 абзаци з аргументами та прикладами, а висновок узагальнював сказане й чітко відображав власну позицію автора.

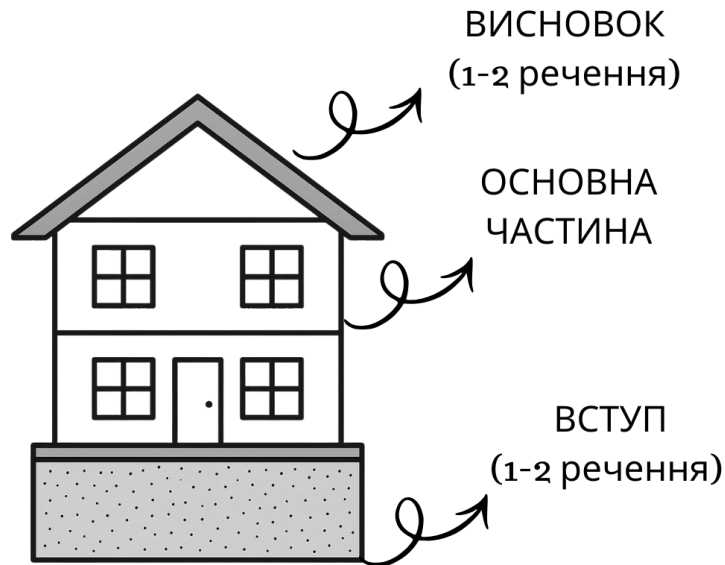
Процес написання академічного есе дещо складніший. Найкраще його ілюструє подана схема¹⁶.

¹⁶ Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання: метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатюк, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 91.

СТРУКТУРА

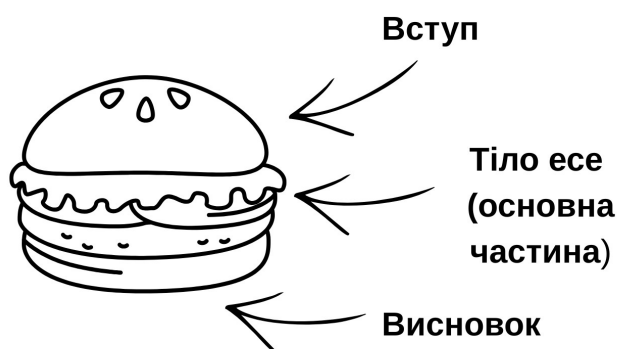
Структуру есе доцільно уявляти у вигляді будинку, де кожна частина виконує власну, але взаємопов'язану функцію.

Вступ є своєрідним фундаментом цього будинку: саме тут окреслюється проблема, формулюється основна теза, з якою учень може погоджуватися або заперечувати її, підкреслюється актуальність теми та ставляться ключові запитання, що спрямовують подальші роздуми. Стіни будинку становлять основну частину есе, адже в ній відбувається ґрунтовний аналіз проблеми, розгортання аргументації, зіставлення різних точок зору, наведення прикладів з історії, аргументованих фактів чи власного життєвого досвіду; при цьому кожен абзац має розкривати одну завершену думку й бути підкріпленим переконливим аргументом. Висновок виконує роль даху, який об'єднує всі складові в цілісну конструкцію: у ньому узагальнюється сказане, підсумовується хід міркувань і підтверджується або уточнюється авторська позиція.

Валентина Курилів структуру есе подає у вигляді гамбургера. Верхня частина (булка) – це вступ, зазвичай одне речення, яке пояснює тему чи ідею. Середина (котлета, салат) – це тіло есе (основна частина), що містить факти,

аргументи, судження (3-4 речення). Нижня частина – висновок, теж одне речення, яке пов’язує вступ та основну частину¹⁷.

Дещо іншу структуру має академічне есе. Воно складається з таких елементів: титульної сторінки, вступу, основної частини, висновків та списку використаних джерел.

Титульна сторінка містить інформацію про заклад освіти, назву теми, дані про автора роботи (прізвище та ініціали), клас, курс, групу, напрям підготовки.

Вступ передбачає обґрунтування актуальності теми та формулювання проблеми дослідження. Актуальність означає значущість теми в сучасному науковому чи суспільному контексті, її практичну або теоретичну цінність. Саме вступ задає тон усьому тексту, тому варто уникати шаблонних фраз і формального стилю. Доцільно одразу окреслити тезу або гіпотезу, яку автор планує довести чи розвинути. Вступ може бути побудований у різний спосіб: через коротке інформативне повідомлення, постановку запитань, наведення афоризму, опис конкретної ситуації, діалогічну форму або інші прийоми, що допомагають окреслити проблему. Зазвичай обсяг вступної частини становить близько половини або однієї сторінки¹⁸.

Основна частина вибудовується як послідовний розвиток думки. Найпоширеніша модель побудови — «теза – аргументація». Зазвичай доцільно

¹⁷ Курилів В. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Львів; Торонто: Світ, 2003. С. 35.

¹⁸ Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатюк, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 88-90.

формулювати дві-три основні тези та добирати до кожної переконливі аргументи. У складніших роботах можливе використання моделі «теза – антитеза – синтез», що передбачає зіставлення різних позицій і формулювання узагальненого висновку.

Висновки узагальнюють результати роздумів і повертають читача до сформульованої у вступі проблеми. У цій частині варто стисло підсумувати доведені положення, акцентувати на власній позиції та, за потреби, окреслити перспективи подальшого осмислення теми. Список використаних джерел подається наприкінці роботи. У ньому зазначаються всі джерела, на які є покликання в тексті, зокрема цитати, статистичні дані чи інші використані матеріали¹⁹.

¹⁹ Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатівич, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 88-90.

ВИДИ ЕСЕ

Дидакти виділяють різні види есе, які можна використовувати при вивченні історії у закладах освіти. Класифікація цих видів відбувається відповідно до визначених критеріїв, що враховують особливості навчального процесу. За дидактичною метою виділяють такі есе:

- рефлексивне (підсумкове) – спрямоване на осмислення вивченого матеріалу, формування особистого ставлення (п'ятихвилинне есе).
- аналітичне – передбачає формулювання гіпотези, аргументацію, спростування контраргументів, узагальнення.
- проблемно-теоретичне (рефлексивне історико-політичне) – орієнтоване на розв'язання складної теоретичної або аксіологічної проблеми.

За рівнем складності пізнавальної діяльності есе поділяються на репродуктивні (коротке відтворення та осмислення факту чи події), аналітичні, творчо-дослідницькі (самостійна інтерпретація історичних явищ, формування власних суджень).

За формою організації роботи есе можуть бути індивідуальними, колективними (груповими) та комбінованими. За способом підготовки та використання інструментів вони можуть бути традиційними та з використанням цифрових інструментів (ШІ). За структурною організацією есе поділяються на вільні та структуровані.

Методисти рекомендують вчителю використовувати прийом написання п'ятихвилинного есе під час підсумку уроку. Учням спершу необхідно написати невеличкий твір про подію, факт, явище, персоналію, з якою знайомилися під час вивчення теми, та поставити одне запитання до вивченого²⁰. Валентина Курилів також підтримує ідею написання з дітьми міні-есе²¹. Зі старшими учнями можна написати групове (колективне) есе. Так, спершу, учні пишуть особисті есе за відомим їм алгоритмом, потім

²⁰ Стефанюк Г. Розвиток історичного та логічного мислення на уроках історії. Навчально-методичний посібник. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. С. 34.

²¹ Курилів В. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Львів; Торонто: Світ, 2003. С. 35.

обмінюються ними і перевіряють самостійно, виділяючи сильні і слабкі сторони. Опісля, разом із вчителем, формують колективний, узагальнений варіант²².

Доктор історичних наук із Запорізького національного університету Лях Сергій, аналізуючи досвід Федеративної Республіки Німеччини під час проведення випускного іспиту з історії, виявив, що завданням третього рівня складності є «рефлексивне есе» (вільне історико-політичне). У ньому учням слід розв'язати певну теоретичну чи аксіологічну проблему, запропонувати свою інтерпретацію, обґрунтувати свої висновки, формулювати власні судження²³.

Кожне дослідницьке есе ґрунтується на певному запитанні (або темі), і завдання автора — дати на нього відповідь у формі логічно вибудованих абзаців. Це здається простим, однак однією з найпоширеніших проблем є те, що учні не відповідають на поставлене запитання. Часто есе відхиляється від теми, через що не отримує бажаної оцінки.

Формулювання завдань містять конкретні мовні маркери, тому розуміння змісту запитання перед початком роботи є першим і надзвичайно важливим кроком у процесі написання есе²⁴.

Дослідниця використання інструментів ШІ на уроках історії Світлана Кушнерова зазначає – під час написання аналітичного есе можна використовувати такі сервіси як ChatGPT, Gemini та інші. На її думку, це сприятиме формуванню критичного мислення та кращому засвоєнню алгоритму написання. Спершу вчитель повинен ознайомити учнів із самою схемою, а вже потім вони формують запит. Методистка подає приклад

²² Кушнерова С. Штучний інтелект як прийом розвитку критичного мислення на уроках історії. *Педагогічний вісник: науково-методологічний журнал*. 2024. Вип. 1(64). С.137.

²³ Лях С. Методологічні засади проведення випускного іспиту з історії у ФРН. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 117.

²⁴ Writing History Essays. URL: <https://www.wgtn.ac.nz/hppi/publications/Writing-History-Essays.pdf>

алгоритму, побудованого за темою «Українсько-московський договір 1654 року» у 8-му класі²⁵.

Спочатку учні повинні вказати свою роль («учень 8 класу, хлопець 14-ти років), потім – контекст (канву) есе: «Оцінка Переяславської ради в творах Тараса Шевченка». Потрібно обов'язково прописати структуру у запиті: висунути гіпотезу, підкріпити її аргументами, спростувати контраргументи, підсумувати вище сказане. Як приклад, можна навести текст однієї з поезій Шевченка («Стоїть в селі Суботові»). Застереження, яке варто прописати у стрічку для запитів – не використовувати інформацію з російських сайтів²⁶. Важливо, опісля, провести з учнями рефлексію, критично підійти до тієї інформації, яку продукує ШІ. Приклад есе, згенерованого штучним інтелектом, розміщено в Додатку 3.

Особливим видом есе є академічне, яке являє собою самостійну письмову роботу дослідницького характеру, спрямовану на ґрунтовне й логічно послідовне розкриття актуальної наукової проблеми з опорою на сучасний рівень розвитку науки. Воно передбачає глибоке опрацювання наукових джерел, систематизацію різних підходів, аргументоване формулювання власної позиції та обґрунтованих висновків. Академічне есе відзначається чіткою структурою, доказовістю, аналітичністю, коректним використанням термінології, дотриманням норм наукового мовлення та належним оформленням покликань. На відміну від реферату, воно не є компіляцією відомостей, а відображає авторське бачення проблеми та здатність лаконічно, точно й переконливо викладати власні думки²⁷.

²⁵ Кушнерова С. Штучний інтелект як прийом розвитку критичного мислення на уроках історії. *Педагогічний вісник: науково-методологічний журнал*. 2024. Вип. 1(64). С. 136.

²⁶ Там само.

²⁷ Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатівич, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 94-95.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Підходи до оцінювання есе можуть змінюватися залежно від його типу та мети. Водночас існують загальні критерії, за якими визначається якість такої роботи. Насамперед увага приділяється рівню знань і розуміння теоретичного матеріалу. Учень має вміти чітко й повно пояснювати основні поняття, добираючи до них доречні приклади, використовувати терміни відповідно до теми та демонструвати самостійність у виконанні завдання²⁸.

Оцінювання есе передбачає перевірку того, чи є в роботі чітко сформульована теза, наскільки переконливо й послідовно учень розгортає свої міркування, чи підкріплює думки доречними й змістовними прикладами, а також чи дотримується логіки викладу та робить обґрунтований підсумковий висновок.

У центрі уваги під час оцінювання перебуває здатність учня мислити критично й самостійно, встановлювати логічні зв'язки між фактами та судженнями, зіставляти різні підходи до проблеми й застосовувати аналітичні прийоми для її осмислення та аргументації власної позиції.

Пропонуємо використовувати такі критерії оцінювання:

1. Зміст і розуміння проблеми (0–3 бали)

Оцінюється глибина осмислення теми, правильність визначення історичного контексту, точність використання понять та відсутність фактичних помилок.

2. Логіка міркування та аргументація (0–3 бали)

Враховується наявність чітко сформульованої тези, послідовність викладу думок, переконливість аргументів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та вміння робити узагальнення.

²⁸ Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе / Укл. Шендеровський К.С. / Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Бібліотека [сайт]: Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=book.index&book=46>

3. Опора на історичні факти (0–3 бали)

Оцінюється доречність і точність використання дат, подій, історичних постатей, термінів; уміння підкріплювати судження конкретними прикладами.

4. Структурна цілісність роботи (0–2 бали)

Береться до уваги наявність логічно вибудованої композиції (вступ, основна частина, висновок), внутрішня зв'язність тексту.

5. Мовне оформлення (0–1 бал)

Оцінюється грамотність, доречність історичної термінології, відповідність стилю навчально-науковому викладу.

За потреби при оцінюванні можна враховувати самостійність суджень, оригінальність підходу, вміння формулювати власну історичну оцінку події чи діяча, міжпредметні зв'язки.

Дослідниця Людмила Гаврилова визначає такі критерії оцінювання есе:

- знання і розуміння теоретичного матеріалу (чітко сформульовані поняття, які цілком відповідають темі, робота виконана самостійно);
- аналіз та оцінка інформації (вміло використовуються прийоми аналізу, порівняння, узагальнення, використано різні джерела інформації, висвітлено альтернативні погляди на проблему);
- побудова суджень (ясність, логічність викладу, грамотна аргументація, наведено різні точки зору).
- оформлення роботи²⁹.

²⁹ Гаврилова Л. Жанр есе: поняття, специфіка, ознаки, поради щодо його підготовки та написання. *Історія та правознавство*. № 32 (276), листопад 2011. С. 4-5.

З метою ширшого висвітлення проблеми представимо також інші варіанти критеріїв оцінювання історичного есе.

Критерій	Змістовий вияв і композиційне оформлення	Кількість б.
Теза	Сформульовано тезу, яка презентує власну, незмінну впродовж усього викладу позицію щодо порушеної в завданні проблеми	2
	У роботі немає вправного формулювання тези, але є речення та ключові слова, що відбивають власний погляд на обговорювану проблему	1
	Не сформульовано тези. Зміст висловлення свідчить про відсутність власної позиції щодо порушеної проблеми й <u>несформованість</u> того чи іншого погляду на неї. Теза не відповідає запропонованій темі	0
Аргумент 1	Подано розвиток власної думки, наведено доречний і переконливий аргумент (доказ, підстава для обґрунтування, підтвердження висловленої тези), який пов'язує тезу з прикладами	1
	Не наведено жодного аргументу для обґрунтування тези або наведений аргумент не є доречним	0
Приклад до аргументу 1	Аргумент підкріплено, проілюстровано принаймні одним розгорнутим, добре поясненим прикладом. Ілюстрація логічно вписується в розвиток доведення, показуючи розуміння того, як міркування стосовно шляхів розв'язання певної проблеми виявляються, підтверджуються в наведеному прикладі	1
	Прикладу немає або він не є доречним	0
Аргумент 2	Подано розвиток власної думки, наведено доречний і переконливий аргумент (доказ, підстава для обґрунтування, підтвердження висловленої тези), який пов'язує тезу з прикладами	1
	Не наведено жодного аргументу для обґрунтування тези або наведений аргумент не є доречним	0
Приклад до аргументу 2	Аргумент підкріплено, проілюстровано принаймні одним розгорнутим, добре поясненим прикладом. Ілюстрація логічно вписується в розвиток доведення, показуючи розуміння того, як міркування стосовно шляхів розв'язання певної проблеми виявляються, підтверджуються в наведеному прикладі	1
	Прикладу немає або він не є доречним	0
Логічність, послідовність	Висловлювання демонструє зосередженість на обговорюваній проблемі, цілісний, послідовний і несуперечливий розвиток думки (логічність і послідовність викладу). Заявлена теза послідовно доводиться. Учасник постійно тримає порушену ним проблему у фокусі своєї уваги, не відступаючи вбік. Учасник висловлює думки в певній послідовності, відбирає лексичний матеріал і мовленнєві засоби відповідно до теми й ситуації	2
	Помітне відхилення від обговорюваної теми, є порушення логічності, цілісності, послідовності, Робота не структурована за абзацами.	
	Логіки викладу, цілісності й послідовності думки немає.	
Висновок	Наприкінці власного висловлювання учасник робить підсумок зі свого доведення, указуючи на те, яку думку (позицію) він урешті тримав у полі зору, коли наводив аргументи й приклади. Висновок відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів. Висновок є останнім абзацом роботи	2
	Висновок лише частково відповідає тезі або не пов'язаний з аргументами та прикладами	1
	Висновку немає; висновок не відповідає сформульованій у власному висловлюванні тезі; висновок не пов'язаний з аргументами та прикладами	0

Дещо інші критерії оцінювання застосовують до академічного есе. Передусім береться до уваги відповідність роботи заявленій темі та повнота її розкриття. Важливим є самостійний характер виконання завдання, дотримання принципів академічної доброчесності, відсутність некоректних запозичень і плагіату.

Окремо оцінюється логічність і цілісність композиції тексту: наявність чітко вибудованої структури, взаємозв'язок між частинами, послідовність викладу думок. Обов'язковою вимогою є сформульована авторська позиція щодо порушеної проблеми та її належне аргументування. Кожна теза має бути підкріплена переконливими доказами, прикладами з наукових джерел, публіцистики, художньої літератури або власного досвіду.

Під час оцінювання враховується рівень науковості викладу: доречність використання професійної термінології, вміння застосовувати прийоми аналізу, порівняння, узагальнення, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами та поняттями. Важливою є логіка побудови доказової частини, чіткість і зрозумілість формулювань.

Значущими критеріями є також наявність змістовних висновків. Крім того, академічне есе має відповідати встановленим технічним вимогам до оформлення письмових робіт, зокрема правилам цитування та подання бібліографічних посилань³⁰.

³⁰ Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатівич, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. С. 95.

ЛІТЕРАТУРА

1. Monte-Sano Ch. What Makes a Good History Essay? Assessing Historical Aspects of Argumentative Writing. *Social Education*, 76(6), 2012. Pp. 294-298.
2. Writing History Essays. URL: <https://www.wgtn.ac.nz/hppi/publications/Writing-History-Essays.pdf>
3. Баханов К. Життєтворчі проекти в навчанні історії України. Посібник для вчителів. / К. О. Баханов, В. А. Ницета. Х. : Вид. група «Основа», 2008. 109 с. : табл. (Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 2 (50)).
4. Гаврилова Л. Жанр есе: поняття, специфіка, ознаки, поради щодо його підготовки та написання. *Історія та правознавство*. № 32 (276), листопад 2011. С. 2-5.
5. Дубасова Г. Формування навичок Soft Skills на уроках історії. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 79-84.
6. Дубінський В. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 86 с.
7. Курилів В. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Львів; Торонто: Світ, 2003. 248 с.
8. Кушнерова С. Штучний інтелект як прийом розвитку критичного мислення на уроках історії. *Педагогічний вісник: науково-методологічний журнал*. 2024. Вип. 1(64). С. 134–138.
9. Лях С. Методологічні засади проведення випускного іспиту з історії у ФРН. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя,*

10 травня 2023 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 114-119.

10. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с.
11. Стефанюк Г. Розвиток історичного та логічного мислення на уроках історії. Навчально-методичний посібник. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 61 с.
12. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. 112 с.
13. Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе / Укл. Шендеровський К.С. / Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс].– Бібліотека [сайт]: Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <https://surli.cc/abittc>
14. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТОК 1

Пропонована тематика міститься в навчальній програмі «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти», яка затверджено наказом МОН України від 03.08.2022 № 698.

Клас	Розділ	Пропоновані теми для есе
7	РУСЬ-УКРАЇНА НАПРИКІНЦІ X – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XI СТ.	Значення родинних традицій у житті людини
8	УКРАЇНА ТА РАННЬОМОДЕРНІ ІМПЕРІЇ XVIII СТ.	Написати есе про Марину Мокієвську, Анастасію Скоропадську, Наталію Розумиху (Розумовську) – видатних «старшинок», які доклалися до політичного і культурного життя Гетьманщини
9	ЄВРОПА В ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН	«Права людини і громадянина в якобінській Франції», «Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від Декларації прав людини і громадянина до Цивільного кодексу Наполеона» та ін.
9	ДОВГЕ» ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ТЕРИТОРІЯ, НАСЕЛЕННЯ, ВЛАДА	Європейські зв'язки України в Ранній Новий час
10	ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ	Переможені й переможці у Великій війні: узгодження позицій
10	ДЕРЖАВИ АЗІЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ	Портрет національного лідера на тлі епохи: Кемаль Ататюрк, Махатма Ганді, Сунь Ятсен, Чан Кайші Визвольні рухи першої половини ХХ ст. перед вибором: радикалізм чи ненасильницький опір

10	ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА	«Стратегії виживання та моральний вибір у війні (досвід історичних та/або літературних героїв)»
10	ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРА в першій половині ХХ ст.	Кіно: від наукового експерименту до мистецтва
10	УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	Травма війни у творчості Василя Стефаника і Марка Черемшини. Українські добровольці та волонтери: історія традиції від Першої світової до сучасної війни Російської Федерації проти України.
10	УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ, РОЗПАД РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ПОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ – УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	Постання національної держави Української Народної Республіки: «вигадка німців» чи закономірність?
10	В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ	Тернистий шлях Галицької армії. Без соборності немає незалежності. Уроки Української революції та боротьби за державність у 1917 – на початку 1920-х рр. Зовнішній ворог чи/і внутрішній розбрат: як долати загрози суверенітету держави.
10	УКРАЇНА У СКЛАДІ ТОТАЛІТАРНОЇ ІМПЕРІЇ – СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК	Сталінська військово-промислова модернізація ціною мільйонів життів: виправданню (не) підлягає. Стратегії опору Голодомору в повісті Ольги Мак «Каміння під косою»

10	ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: ідейні вороги чи соратники?
10	УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	Бабин Яр у Києві – символ Голокосту та інших трагедій. Доля Олени Теліги: життя, творчість, боротьба. Мемуари письменників як джерело вивчення історії Другої світової війни. «Хто з українців битиметься проти червоної смерті – матиме рацію; хто битиметься проти чорної – теж матиме рацію; як також і той, хто битиметься проти обох. Лише той не матиме рації, хто проголосить “моя хата скраю” найвищою мудрістю земною»: особистий моральний вибір в часи війни
11	ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	Яким має бути сучасний політичний лідер?
11	РОЗПАД КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ. КРАЇНИ АЗІЇ, АФРИКИ, ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ	Сучасні країни Азії: діалог західної та східної цивілізацій
11	УКРАЇНА В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	Боротьба з «українським буржуазним націоналізмом»: переслідування українських митців. Постать Катерини Білокур у романі Володимира Яворівського «Автопортрет з уяви».
11	УКРАЇНА В УМОВАХ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ	«Відлига»: особливості суспільно- політичних настроїв населення України

11	УКРАЇНА В ПЕРІОД СИСТЕМНОЇ КРИЗИ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК	<p>Політ у космос, могутня зброя на тлі черг і дефіциту: якими були пріоритети радянської держави?</p> <p>Права людини в СРСР: чому існувала прірва між деклараціями та реальністю?</p>
11	РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЯК НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ	<p>Помаранчева революція»: національний і людський виміри.</p> <p>Прощання з імперією в досвіді нового покоління українських істориків та літераторів</p>
11	ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА	<p>Діалоги про війну: відверті розмови з учасниками/свідками російсько-української війни (воїнами, волонтерами, внутрішньо переміщеними особами).</p> <p>Політичний фольклор як відповідь на мову ненависті.</p> <p>Чи справді сьогодні Україна – щит Європи?</p>

ДОДАТОК 2

Пропонована тематика міститься в модельній навчальній програмі «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» (варіант 2) для закладів загальної середньої освіти (автори: Власова Н.С., Желіба О.В., Кронгауз В.О., Секиринський Д.О., Щупак І. Я.), яка затверджена наказом МОН України від 24.07.2023 № 883.

Клас	Розділ	Пропоновані теми для есе
7	НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ	Вплив кліматичних змін на міграційні процеси у середні віки.
7	СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЗА МЕЖАМИ ЄВРОПИ	Культурні досягнення середньовічної Індії
7	СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЗА МЕЖАМИ ЄВРОПИ	Самобутність культури держав доколумбової Америки
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ СУСПІЛЬСТВА	Європа та епідемії: боротьба чи співіснування?
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ СУСПІЛЬСТВА	Рицарська культура і епоха
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ СУСПІЛЬСТВА	Повсякденне життя у сільській господі
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ СУСПІЛЬСТВА	Один день з життя середньовічного селянина/священника/ воїна/ боярина
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ	Суд присяжних як форма демократичного судочинства
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ	Формування станово-представницької монархії у Франції
7	СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ	Роль Великої хартії вольностей у становленні демократії в Західній Європі
8	ЕКОНОМІКА НОВОГО ЧАСУ	Причини масових міграцій європейців у XVI–XVII ст.
8	ЕКОНОМІКА НОВОГО ЧАСУ	«Революція цін» як чинник погіршення життя людини Нового часу
8	ЕКОНОМІКА НОВОГО ЧАСУ	Урбанізація у сучасному світі
8	СУСПІЛЬСТВО І СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ РАННЬОГО	Козацтво — новий соціальний стан

	НОВОГО ЧАСУ.	
8	СУСПІЛЬСТВО І СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ.	Берестейська унія — поглиблення розколу чи спроба компромісу?
8	«ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» ТА ЗАРОДЖЕННЯ МОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА.	Ідея «добре впорядкованої держави» як ідеал модерної держави
8	ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ.	Один день з життя жителя села Ранньомодерної доби
8	ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ.	Провідне місце еліти в суспільстві Ранньомодерної доби
9	ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА НАРОДЖЕННЯ НОВОЇ ЄВРОПИ (1789–1849 РР.).	Кодекс Наполеона як основа сучасних Конституцій
9	ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА НАРОДЖЕННЯ НОВОЇ ЄВРОПИ (1789–1849 РР.).	Україна між двома імперіями
9	УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ. МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ.	Австро-Угорщина — “клаптикова імперія
9	НЕЄВРОПЕЙСЬКИЙ СВІТ І КОЛОНІАЛІЗМ.	Японія — «закрита» держава Східної Азії
9	МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	«Балканська проблема» — чинник міжнародної кризи

ДОДАТОК 3

Уяви, що ти учень 7-го класу. Згенеруй есе на тему "Полюддя - збирання податків чи акт пограбування князем власного народу на Русі?" за схемою: теза, аргументи, приклади (5-7речень), висновок.

Теза. На мою думку, полюддя було збиранням податків у Київській Русі, але через несправедливість і жадібність окремих князів воно іноді ставало схожим на пограбування.

Аргументи й приклади. Полюддя означало, що князь із дружиною об'їжджав підвладні племена й збирав данину — хутро, мед, віск та інші продукти. Ці ресурси були потрібні для утримання війська, захисту держави та розвитку торгівлі. Тому без таких зборів держава не могла існувати. Але розмір данини не був чітко встановлений, і це викликало невдоволення людей. Наприклад, князь Ігор захотів вдруге зібрати данину з древлян, за що вони повстали і вбили його. Після цього княгиня Ольга встановила «уроки» — точні розміри податків, і «погости» — місця їх збору, щоб уникнути несправедливості. Це доводить, що проблема була не в самому податку, а в способі його збирання.

Висновок. Отже, полюддя було необхідною частиною державного життя Русі, але через відсутність правил воно іноді сприймалося як грабіж. Я вважаю, що це було збирання податків, яке з часом стало більш справедливим завдяки реформам.

Електронне навчально-методичне видання

**Світлана Біла
Лідія Мазурчак**

**ЕСЕ ЯК МЕТОД ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ І ПРОФІЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Навчально-методичний посібник

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Технічний редактор
Ірина Негура